

OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA GAYRİMÜSLİMLERİN GİYİM, MESKEN VE DAVRANIŞ HUKUKU

Prof. Dr. Yavuz ERCAN*

Anadolu Selçukluları ve Beylikler döneminde Gayrimüslimlerin giyimlerine devlet veya sultanlar tarafından pek müdahale edilmediği, meslek yapma ve davranış serbestisi bakımından geniş b'ir özgürlük içinde buldukları genellikle kaynaklarda belirtilmektedir¹. Anadolu beyliklerinden biri olan Osmanlı Devleti için de bu durum kuşkusuz geçerlidir. Nitekim yükselme devrine kadar bu konu ile ilgili olarak geniş ölçüde bir sınırlandırmanın bulunduğunu gösterecek bir belgeye henüz sahip değiliz. Ancak, daha sonra da belirtileceği gibi III.Murat'a ait bir fermanda giyim konusundaki kısıtlamanın Fatih zamanında da olduğu belirtilmektedir². Buna rağmen XV.yy. sonlarına kadar Osmanlı imparatorluğunda Müslüman olmayan halkın büyük ölçüde giyiniş, mesken yapma ve davranış serbestisi içinde olduğunu kuvvetle tahmin edebiliriz. Zira, XV.yy. ortalarında Türkiye'ye yerleşmiş olan Yahudilerden İsak Zarfati, Almanya ve Macaristan'daki Yahudileri Türkiye'de oturmaya davet etmiş ve bunun nedenlerini sıralarken "... Burada en iyi elbiseleri giyebilirsiniz. Burada herkes kendi asma ve incir ağacının altında oturabilir. Hristiyan egemenliğinde, çocuklarınızı mosmor veya kıpkızıl dövülme tehlikesiyle karşı karşıya bırakmadan, asla mavi veya kırmızı renkli elbiseler giydiremezsiniz"³ diyerek hem Osmanlı İmparatorluğundaki geniş görüşlülük ve rahat ortamı, hem de Türk dünyasıyla Hristiyan dünyası arasındaki anlayış farkını karşılaştırmaktadır⁴.

* Ankara Üniversitesi, D.T.C. Fakültesi Genel Türk Tarihi Anabilimdalı Öğretim Üyesi.

1 Ayrıca bk. A. Mez, Hristiyanlar ve Yahudiler, Ülku Halkevleri Dergisi, c.X, s.495, 496.

2 A. Refik, Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı, İstanbul 1917 (*Bundan sonra "İstanbul Hayatı"*), s.74.

3 Mektup Paris'te Bibliotheque Nationale, Ancien Fonds, no 291'de kayıtlıdır.

4 Mary W. Montgomery, Jewish Encyclopedia, Turkey md. s.279, 280.

Ancak, daha sonraki yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğunda da Gayrimüslimlerin giyimlerine kayıtlar konulmaya başlanmış ve hatta buna uymayanlara ağır cezalar verilmiştir. Osmanlı tarihinde giyim, mesken yapma ve davranış kısıtlamasının en ağır olduğu dönem III. Murat zamanıdır⁵. Toplum içinde görülen bu değişiklikte devletin çöküntüye gitmesinin de rolü vardır.

26 Şubat 1556 tarihli bir Mühimme Defteri kaydına göre,⁶ üç Müslüman bir gece “*kâfir sûretine girüp, şapka ve kâfir libasıyla*” hırsızlık yapırlarken “*kol gezen Ağa Bölükbaşı Süleyman*” tarafından yakalanmış ve suçlular Yeniçeri Ağasına teslim edilmiş, daha sonra “*siyaset*” cezasıyla cezalandırılmışlardır. Hernekadar burada Gayrimüslim kıyafetinin Müslüman kıyafetinden ayrı olduğunu belirten doğrudan doğruya bir kayıt yoksa da “*kâfir sûretine girmek, şapka ve kâfir libası giymek*” deyimlerinden, o tarihlerde Müslüman olmayanların değişik kıyafet giymek zorunda oldukları ve Müslümanların Gayrimüslim kıyafetinde dolaşmalarının büyük suç sayıldığı kolayca tahmin edilebilir. Zira, suçlulara en ağır ceza olan “*siyaset*” cezası uygulanmıştır. Kuşkusuz bu ceza yalnız Gayrimüslim kıyafetine girdikleri için verilmemiştir. Ancak, hırsızlık yapmanın cezası da siyaset değildir. Bu ağır ceza hem hırsızlık hem de Gayrimüslim kıyafetine girdikleri için verilmiştir. Daha sonra durum değişecektir. Mesela, III. Murat zamanında 4 Eylül 1577 tarihli bir fermanla yasaya aykırı elbise giyenlerin doğrudan doğruya siyasetle cezalandırılmaları emredilmiştir⁷.

Ayrıca bu kayıttan kıyafet konusunda bir Müslim ve Gayrimüslim eşitliğinin var olduğu ileri sürülebilir. Çünkü, yasaklama iki taraf için de geçerlidir. Yani hem Gayrimüslimlerin Müslüman kıyafetinde, hem de Müslümanların Gayrimüslim kıyafetinde gezmeleri yasaklanmıştır. Bu durumda Müslim ve Gayrimüslim toplumlar kendi bünyeleri içinde ve kendilerine ait giyecekleri kullanmaya zorlanmışlar, tek taraflı olarak Gayrimüslimlerin kıyafetlerinde bir kısıtlama olmamıştır. Nitekim, 11 Ekim 1583 tarihli bir sicil kaydında⁸ Murat(?) adlı bir Gayrimüslim,

5 Jewish Encyclopedia'nın “Turkey” maddesi yazarı M.Montgomery, Osmanlı İmparatorluğunda giyim konusundaki kısıtlamanın III.Murat döneminde başladığını yazıyor (s.282). Bu bilgi yanlıştır. Çünkü, arşivlerde giyim konusunda kısıtlama ile ilgili daha eski belgeler vardır. Bu nedenle III.Murat dönemi giyim konusundaki kısıtlamanın başladığı dönem değil, belki en çok şiddetlendiği dönemdir.

6 Başbakanlık Arşivi, 2 nolu Mühimme Defteri, hüküm 248 (*Bundan sonra “BAMD, h.”*). Bu mealde başka bir kayıt BAMD no 3, h.253 (27 Ağustos 1559 tarihli ferman sureti).

7 A.Refik, İstanbul Hayatı, s.74.

8 Bir nolu Ankara Şeriyeye Sicili, s.67.

Acemi Oğlanı kıyafetine girip Kurt adlı bir Acemi Oğlanı yaraladığı için şikâyet edilmiştir. Şikâyet konusu olan durum sadece adam yaralama değil, aynı zamanda Müslüman kıyafetine girmiş olmaktır. Bir bakıma, Gayrimüslimler kıyafet konusunda kendi kültürel varlıklarını ve geleneklerini korumaya zorlanmıştır da denilebilir.

II. Selim, 1 Ağustos 1568 tarihli bir fermanla Müslüman olmayan halkın kıyafetlerini birtakım kayıt ve şartlara bağlamıştır⁹. Bu fermandaki kayıtlara göre, hiçbir Yahudi, Hıristiyan ve diğer Gayrimüslimler üstün kaliteli¹⁰ ve hazır elbise giymeyeceklerdi. Yine aynı fermandaki başka bir kayıtta bu durumun II. Selim tarafından daha önce verilen diğer bir fermanla yasaklandığı belirtilmektedir.

Yahudi ve diğer Müslüman olmayan halkın giydikleri feraceler¹¹ küllrengi¹² karaca çuhadan¹³ yapılp, damgaları kumaş olmayacaktı. Astarlı olabilecek ve içine giydikleri de (içlik) astardan¹⁴ yapılacak fakat legendeli¹⁵ olmayacaktı. Bellerine sardıkları kuşağın değeri otuzkırk akçeyi geçmeyecek¹⁶ ve yarı yarıya ipek ve pamuk karışımından yapılmış bulunacaktı. Başlarına ancak Denizli tülbendi¹⁷ sarabilecekler ama tülbendin uzunluğu fazla olmayacaktı. Yalnız siyah renkli, yassı yüzlü içi astarsız ayakkabı¹⁸ giyebileceklerdi. Aslında Müslüman olmayan halkın “başmak” denilen bu çeşit ayakkabıları giymeleri yasaktı. Ancak, görüldüğü gibi tarif edilen başmak sadece siyah renkli, yassı

9 A.Refik, İstanbul Hayatı, s.68.

10 A'lâ (اعلا).

11 Ferace hem kadın, hem de erkeklerin giydiği manto gibi bir üst elbisesi idi. Çeşitli biçimlerde olurdu. En yaygın ferace biçiminde eteklerle bir boyda yaka vardı. Daha geniş bilgi için bk. R.E.Koçu, Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü, Ferace ve Kadın Feracesi md.si.

12 Surmaya (سورمائي). Metinde geçen bu kelimeyi Steingass'ın *Farsca-İngilizce* sözlüğündeki “سورمائي” kelimesinin üçüncü derecede anlamına dayanarak “küllrengi, gri” şeklinde çevirdik. Yine aynı belgede bir de “sorman” (صورمان) diye bir renk geçmektedir ki bu da her halde *surmayi* kelimesinin kâtip veya mürettip tarafından yanlış yazılmış şeklidir.

13 İyi eins yünden dokunmuş bir çeşit kumaş.

14 Boğa veya boğası. Geniş bilgi için bk. R.E. Koçu, Türk Giyim Kuşam ve Süslenme sözlüğü (*Bundan sonra “Süslenme Sözlüğü”*), Boğa md.

15 Legende veya Lükünde. Kaba dikiş.

16 Fermanda para birimi olarak “akçe” yazılı değildir. Ancak, o dönemde tedavülde olan paralar ve bazı eşyaların fiyatları gözönüne alınırsa; sözü edilmeyen para biriminin akçe olması gerekir.

17 Gayrimüslimlerin genel giyimleri gözönüne alınca Denizli tülbendinin pek kaliteli olmadığı anlaşılmaktadır.

18 Paşmak veya başmak. Bk. R.E.Koçu, Süslenme Sözlüğü, Başmak md.

yüzlü ve astarsızdı. Yani bir çeşit yemeniydi. Bunun içine giyilen “edik, edük” veya “çedik” denilen¹⁹ bir cins mestin meşinden yapılması gerekliydi ve sahtiyandan²⁰ yapılması yasaktı.

Gayrimüslim kadınlar ferace ve başmak giyemezlerdi. Bunlar, fahir²¹ veya Bursa kutnusundan²² elbise, başka renk olmamak şartıyla, gök mavisi renginde çakşır²³ giyecekler, başmak yerine de kundura veya şirvanî ayakkabı²⁴ kullanacaklardı. Müslüman kadınların giydiği boyundan eteğe kadar yakalı elbise ve ince külâh²⁵ giymeyecekler, şayet giyerlerse atlasdan²⁶ veya kutnudan olacaktı.

Ermenilerin kıyafeti Yahudilerin kıyafeti gibi olacak, yalnız Ermeniler başlarına, yine fazla olmamak şartıyla, alaca kuşak²⁷ saracaklar ve diğerleri gibi Ermeni kadınlar da ferace giymeyeceklerdi. Ferace yerine fahir terlik,²⁸ içlerine de siyah ve külrengi Bursa kutnusu giyeceklerdi. Diğer giyimleri ise mavi çakşır, meşin mest²⁹ ve şirvanî başmak idi.

Diğer Gayrimüslimler³⁰ külrengi ve siyah ferace giyebilecekler ve bu feracenin astarı saçaklı olacaktı. İçlerine giydikleri dolamaları da³¹ yine siyah ve külrengi Bursa kutnusundan ve sade olacaktı. Kaba di-

19 Edik, Edük (ادك، ادوك). Bk. R.E.Koçu, Süslenme Sözlüğü, Edik, Çedik ve Çekme maddeleri: J.W. Redhouse, A Turkish and English Lexicon, Edik ve İç edik kelimeleri: H.K. Kadri, Büyük Türk Lügati, Çedik kelimesi: M.Z.Pakalın, Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Çedik kelimesi.

20 Meşin, kumaş gibi çok ince ve yumuşak deridir. Sahtiyân ise ayakkabı yapılan kâhî keçi derisidir.

21 Parlak, süslü ve gösterişli bir cins kumaş.

22 Pamuktan dokunmuş kumaş.

23 İnce kumaştan yapılmış uzun bir çeşit şalvar.

24 Özellikle Şirvan taraflarında giyilen bir cins ayakkabı.

25 Arakiyye (عرقية).

26 Yüzü ipek, içi pamuk bir cins kumaş. Genellikle desensiz, düz renkli olurdu.

27 Alaca, genellikle kırmızı üzerine sarı çubuklu bir pamuklu kumaştır. İpeklisi de olurdu. Geniş bilgi için bk. R.E. Koçu, Süslenme Sözlüğü, Alaca md.

28 Terlik, külâh ve kavuk altına giyilen ve serpuşun ter ile kirlenmesini önleyen bir çeşit takkedir. Metinde Ermeni kadınlarnın giyimi arasında sayıldığına göre arakiyye gibi bir külâh olmalıdır. Bk. R.E.Koçu, Süslenme Sözlüğü, Arakçin ve Terlik maddeleri.

29 İç edik (ادك ايج). Bk. J.W.Redhouse, A Turkish and English Lexicon, İç edik kelimesi, s.511.

30 “Sair kefere” deyiminden Yahudi ve Ermenilerin dışında kalan Rum, Süryani ve diğer Gayrimüslim toplulukları anlamak gerekmektedir.

31 Dolama, entari gibi önü açık olarak kavuşturulan ve üstüne kuşak bağlanan bir çeşit iç elbisesidir. Bk. R.E.Koçu, Süslenme Sözlüğü, Dolama m.l.: M.Z.Pakalın, Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Dolama md.: Ş.Sami, Kâmûs-ı Türkî, Dolama kelimesi.

kişli ve ütülü olmayacaktı. Şayet fahir giyelse o da siyah ve kü rengi olacak, başka renk giyilmeyecekti. Kuşak, saçak ve edik (çedik) bütün Gayrimüslimlerde aynı idi.

Yoksul Gayrimüslim³² yine az olmak üzere gök mavisi renginde sarık saracaklar, içlerine ve üstlerine giydikleri elbiseler ıskarlat³³ olmayacak, ancak karziyye³⁴ veya Selanik çuhası olabilecekti. Ayaklarına iki kulaklı, üstü astarlı ayakkabı³⁵ giyecekler, iç edik de kullanabilecekledi.

Bu hususları kapsayan fermanın ilânından onbeş gün sonra II. Selim, 15 Ağustos 1568 tarihli yeni bir ferman çıkarmıştır. Bu fermanla kıyafetle ilgili yeni herhangi bir hüküm yoktur. Yalnız daha önce, 1 Ağustos 1568 tarihli ve ondan da önce -henüz elimizde bulunmayan- fermanlarda gösterilen hükümlerin uygulanması emredilmekte ve buna sebep olarak da Müslüman olmayan halkın saçaklı ve üstün kaliteli çuhalar kullanıp yine üstün kaliteli tülbentler alarak, Sipahi ve diğer Müslümanlar gibi sarık sarınıp, atlas, kutnu ve diğer iyi cins kumaşlardan kaftanlar ve pahalı çakşırlar giyip, Müslümanların giydikleri mest ve ayakkabıları³⁶ kullandıkları için tülbent, çuha, kumaş ve ayakkabıların fiyatlarının arttığı ve alınmaz duruma geldiği gösterilmektedir³⁷. Burada dikkati çeken nokta, giyim-kuşam konusundaki sınırlandırmanın yalnız ekonomik sebeplerinin gösterilmesi ve İslam Hukuku hükümlerinin herhangi bir şekilde söz konusu edilmemesidir.

III. Murat dönemine kadar Gayrimüslimlerin giyimleri ile ilgili görevleri Muhtesip yürütmüştür. III. Murat döneminde ise bu görev Yeniçeri Ağasına verilmiştir³⁸.

III. Murat'ın 4 Eylül 1577 tarihli fermanı aşağı-yukarı II. Selim'in 15 Ağustos 1568 tarihli fermanıyla aynıdır. Yanı giyim-kuşam bakımından değişik bir kayıt yoktur. Müslüman olmayan halkın ipek el-

32 Fermanla geçen "Kara kâfirler" (قره کافرلر) deyimini "Yoksul Gayrimüslimler" şeklinde anladık. Nitekim giyeceklerinin diğer Gayrimüslimlere nazaran daha düşük kalitede olması da bunu göstermektedir.

33- İskarlat. Osmanlıca iki değişik şekilde yazılan bu kelime İtalyanca olup (scarlato) en iyi cins kırmızı boya ile boyanmış ve çok parlak bir cins Venedik çuhasıdır. (اسقرلات veya اسقرلات).

34 Bir çeşit kaba yünlü kumaş. Türkçe olan bu kelime İngilizceye "Kersey" olarak girmiştir ve yine yünlü kumaş anlamına gelmektedir.

35 Papuş (پاپوش).

36 İç edük, paşmağ, papuç (پاپوچ ، پشماغ ، ایچ ادک).

37 A.Refik, İstanbul Hayatı, s.68.

38 A.Refik, İstanbul Hayatı, s.75.

bise giymesi, hattâ elbiselerine ipek işletmeleri³⁹ tamamen yasaklanmışır⁴⁰. Daha önceki fermanlarda olduğu gibi bu fermanın da çıkarılacak genel hüküm, Müslim ve Gayrimüslimlerin kendi özel giysileri ile gezebilmeleri ve Müslüman olmayan halkın Müslümanlara nazaran genellikle düşük kaliteli elbiseler giymek zorunda bulduklarıdır.

III.Murat döneminde giyim konusunda en önemli değişiklik 8 Mayıs 1580 tarihli fermanla getirilmiştir⁴¹. Fermandaki kayıtların en büyük özelliklerinden biri de bu değişikliklerin büyük ölçüde yeni birşey olmayıp Fatih Sultan Mehmet döneminde de böyle olduğunun kayıtlı bulunmasıdır⁴². Ancak, Fatih döneminde ait böyle bir belge henüz elimize geçmemiştir.

III.Murat'ın sözünü ettiğimiz bu fermanındaki kayıtlara göre Yahudiler kırmızı şapka giyecekler, başmak ve edikleri siyah olacak, kapamaları⁴³ astarlık kumaştan yapılacaktır. Hıristiyanlar ise siyah şapka giyecekler, diğer giyecekleri Yahudilerinki gibi olacaktır⁴⁴.

Her iki Gayrimüslim toplumun da sarık sarmaları yasaklanıyor ve şapka giymek zorunda bırakılıyorlardı. İlk bakışta bu kayıttan Müslüman olmayan halkın baskı altında oldukları intibayı uyandırır da gerçekte böyle değildir. Çünkü, şapka hiçbir devir de İslam ülkelerinde kullanılmamıştır. Gayrimüslim topluluklara has bir giyim eşyası olan şapkanın devlet tarafından onlara zorla giydirilmesi demek yine de bir bakıma Gayrimüslimlerin kültür ve geleneklerinin devlet tarafından korunması demektir. Osmanlı Devleti bu uygulamayı bilinçli olarak yapmış olmasa da uygulama sonuçta Müslüman olmayan halkın aleyhine değil lehine olmuştur.

Görüldüğü gibi, özellikle ilk dönemlerde giyim-kuşamda pek fark olmamış, Gayrimüslim topluluklar Müslümanlar gibi giyinmeye başlayınca (sarık, ferace, dolama vs.) arada bir fark yaratmak için, özellikle renk üzerinde durularak birtakım kısıtlamalar konulmuştur. Bu arada Müslim ve Gayrimüslim giyimleri arasında kalite bakımından, fazla olmamakla birlikte, bir fark bulunduğunu da söylemek gerekir.

39 "...ve feracelerine harir sencede (سنجده) edirmeyip..."

40 A.Refik, İstanbul Hayatı, s.73.

41 A.Refik, İstanbul Hayatı, s.74.

42 "...merhum ve mağfurleh ceddim Sultan Mehmed Han aleyhi'r-rahmeti ve'r-ridvan zamanlarında..."

43 Kapama, cübbe gibi üste giyilen bir çeşit elbisenin adıdır. Yahut takım elbiseye de kapama denirdi.

44 Siyah başmak ve edik, astarlık kumaştan kapama elbise.

Osmanlı İmparatorluğunda mesken meselesi Müslim ve Gayrimüslim açısından hemen hemen hiçbir dönemde önemli bir şikâyet konusu olmamıştır. İslam Hukukuna göre Gayrimüslimler, Müslümanlardan daha büyük ve yüksek ev yaptırılmazlarken, Osmanlı İmparatorluğunda böyle bir yasak hiçbir devirde sözkonusu olmamış veya hiç olmazsa böyle bir kısıtlamanın varlığını gösterecek belgeler şimdilik ortaya çıkmamıştır.

Meskenlerle ilgili şikâyetler genellikle günlük yaşantı içinde ortaya çıkan şikâyetlerdir. Mesela, İstanbul'da Ayasofya vakfına dahil Mahmut Paşa hanında bulunan ve kürkü (veya kürekçi) Rumlara ait olan dükkânlar yıktırılmıştır⁴⁵. Dükkânların yıktırılma sebebi, tahtadan yapılp bana sonradan eklenmiş olması, bu dükkânlarda Gayrimüslimlerin toplanmaları ve ara-sıra kavga etmeleri, bu yüzden, yine han içinde bulunan mescitteki Müslümanların rahatsız olmasıdır. Görüldüğü gibi bu olay da İslam Hukukunun yasaklayıcı hükümleri açısından ele alınmamıştır. Günlük hayatın olağan geçimsizlikleridir.

Bu konuyla ilgili olarak 8 Mayıs 1560 tarihli ferman suretinde, İstanbul Kadı Naibinin, Mahmut Paşa hanını teftiş ettiği ve sonradan yapılan tahta odaların yıkılması gerektiğini söyleyince, Rumların itiraz ettikleri ve bunun üzerine bizzat İstanbul Kadısının meseleye el koyduğu kayıttır. Bundan yirmi gün sonra yine aynı konuyla ilgili bir ferman İstanbul Kadısına gönderilmiştir (28 Mayıs 1560).

Bu ve benzer günlük meseleler dışında, Müslümanlar için kutsal sayılan cami, mescit, türbe gibi yerlerin⁴⁶ çevresinde Müslüman olmayan halkı oturmaları yasaklanmıştır. Nitekim İstanbul'da *Ebi Eyyûbü'l-Ensâri*'nin türbesi çevresinde oturan bütün Gayrimüslimlerin oradan çıkarılmaları için Haslar Kadısına 28 Mayıs 1566 tarihli bir hüküm gönderilmiştir⁴⁷. Aynı zamanda hükümdeki kayıtlardan bu yasağın ilk olmadığı, daha önce buna benzer birçok hüküm gönderildiği anlaşılmaktadır.

Yine benzer bir konu olarak Şam'da Hz.Ömer camisinin yakınında bulunan Yahudi ve Hıristiyan evlerinin Müslümanlara sattırılması için de Şam Kadısına 22 Eylül 1560 tarihli bir hüküm yazılmıştır⁴⁸. Bu fermanda dikkat edilmesi gereken nokta, evlerin ucuza sattırılma-

45 BAMD no 4, h.694: BAMD no 3, h.1190: A.Refik, İstanbul Hayatı, s.193.

46 Bu arada özellikle Mekke ve Medine gibi kutsal yerleri de saymak gerekir.

47 A.Refik, İstanbul Hayatı, s.75.

48 BAMD no 3, h.1557.

yıp, gerçek değerleri üzerinden sattırılması için ısrarla tenbih edilmesini bildiren cümlelerdir. Cami çevresindeki evlerin bir kısmı daha önce Müslümanların elinde imiş, sonraları Yahudi ve Hıristiyanlar bunları satın almışlar. Fermanla özellikle bu evlerin de tekrar Müslümanlara sattırılması emredilmektedir. Hükmün özelliklerinden biri de bu için "Şer'i şerif" uyarınca yapılmış olduğunun belirtilmesidir⁴⁹.

Mesken konusuyla ilgili olarak kilise, manastır, havra ve benzeri ibadet yerlerinin yapımı ve onarımıyla ilgili birtakım yasak ve kısıtlamalar konulmuştur. Bu yasak ve kısıtlamalar genellikle İslam Hukuku hükümlerinden kaynaklanmaktadır.

Durumu fermanlarla tayin ve tesbit edilen ibadet yerlerinin, bütünüyle bir dokunulmazlığı vardı. Devlet kilise ve havraların iç teşkilatlarına hiçbir şekilde karışmazdı. Yalnız, yeniden ibadethane yapılmasına⁵⁰ ve ibadethaneler onarılırken eski yapısına uygun biçimde onarılmasına, onarım sırasında ek bölümler yapılmamasına dikkat ederdi⁵¹. İbadethaneler üzerine konulan yasak bundan ibaretti ve bu yasağın kökü İslam Hukukundan gelmekteydi. Nitekim eski şekline bağlı kalmadan onarılan ibadethaneler ya yıktırılmış ya da yıktırılmasına karar verilmiştir.

İbadet yerlerinin onarımı için gerekli olan malzemenin eski ve kullanılmış olması gerekiyordu. Köprülü Fâzıl Mustafa Paşa bu yasağı kaldırmış ve onarım işinin kullanılmamış malzemeyle yapılmasını sağlamıştır⁵².

Müslüman olmayan halka ait, harap ibadet yerlerinin taşları alınarak kullanıldığı gibi,⁵³ harap olmayanlardan bazılarının da camiye

49 "...mescid-i mezkûrîn etrafı ehl-i İslam olup hilof-ı şer'-i şerif Yahudi ve Nasara olmayâ."

50 A.Reffik, İstanbul Hayatı, s.64, 66; Ü.L. Barkan Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Mali Esasları, c.I, s.397; BA Kepeci Tasnifi, Evâmir-i Maliye Kalemine Tâbi Piskopos Mukataası Kalemî defterleri no 2540, s.26. Osmanlı İmparatorluğunda, İslam Hukukunun kesin hükümlerine rağmen çok sayıda yeniden kilise ve manastır yapılmasına izin verildiği olmuştur. Bk. A.Decei, İslam Ansiklopedisi, Eflak md.. s.183-185; M.W.Montgomery, Jewish Encyclopedia, s.279.

51 Kilise onarımıyla ilgili pek çok belge vardır. Örnek için bk. 1 nolu Ankara Şer'iyye Sicili, belge no 92,93,94,109 ve 7 nolu Ankara Şer'iyye Sicili, belge no 2170,2171,2211; BA Kepeci Tasnifi, Evâmir-i Maliye Kalemine Tâbi piskopos Mukataası Kalemî defterleri no 2540, s.25,26,52; K.Schwarz, Osmanische Sultansurkunden des Sinai-Klosters in Türkischer Sprache, s.74, Freiburg 1970.

52 Y.G.Çark, Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler, s.18, İstanbul 1953.

53 BAMD no 3, h.798.

çevrildiği olmuştur. İbn Batuta'nın kaydına göre⁵⁴ kiliseden camiye çevrilen ilk bina Osman Gazi'nin kabrinin bulunduğu binadır. Bina mescide çevrilmeden önce kilise idi. Gayrimüslimlere ait ibadet yerlerini cami veya mescit haline getirmek Osmanlı İmparatorluğunun ortaya çıkardığı bir uygulama değildi. İslamiyetin yayıldığı günden itibaren bu gibi işlemler yapıyordu.

Devlet her zaman Gayrimüslimlere ait ibadet yerlerine yapılan saldırıya engel olmuş ve suçluları cezalandırmıştır. Bu işlemi yaparken de suçluyu Müslim veya Gayrimüslim diye ayırmamıştır. Yani kilise ve havralar sürekli olarak devletin güvencesi altında bulunmuştur⁵⁵.

Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yaşayan Gayrimüslimlerin, Müslümanlarla ilişkileri sırasında aralarında herhangi bir davranış farkının varlığını gösterecek bir belgeye henüz sahip değiliz. Oysa İslam Hukukunda Müslüman olmayan halkın, Müslümanlarla bir arada buldukları zaman nasıl davranacakları, nasıl konuşacakları ve hattâ ne şekilde selam verecekleri ayrı ayrı tesbit edilmiştir. Osmanlı İmparatorluğunda aynı konuyla ilgili olarak dolaylı şekilde de olsa bir kayda rastlayamadık. Bu durumda, İmparatorluk topraklarında yaşayan Müslim ve Gayrimüslim topluluklar arasındaki ilişkilerde, Müslüman olmayan halkın lehine veya aleyhine bir yasak ve kısıtlama bulunmadığını kabul etmek gerekir.

Sonuç olarak, giyim-kuşam, mesken ve davranış özgürlüğü bakımından Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan Müslim ve Gayrimüslimler arasında, çağına göre en geniş şekilde bir özgürlüğün var olduğu söylenebilir. Bu konulardaki uygulamalarda İslam Hukuku esas alınmakla birlikte, İslam Hukuku hükümlerinin değiştirildiği de olmuştur. Fakat bu yönde yapılan değişikliklerin hepsi Müslüman olmayan halkın lehine yapılmış değişikliklerdir. Yapılan yüzlerce yeni kilisenin yanında üç Osmanlı Padişahının, üç yeni patrikhane açılmasına izin verdiği unutulmamalıdır. 1461 yılında Gregoryen Ermeni Patrikhanesi Fatih tarafından, 1830 yılında Katolik Ermeni Patrikhanesi II.Mahmut tarafından ve 1870 yılında Bulgar Patrikhanesi Abdülaziz tarafından açılmasına izin verilmiş ve hattâ yardım edilmiştir. Oysa Ermeniler de Bulgarlar da diğer bütün Gayrimüslimler de 1.000 yıllık Hıristiyan-Bizans egemenliği sırasında böyle birşeyi gerçekleştirememişlerdir.

54 "... Bursa'yı eyâdi-i Rum'dan fetheden Osmancık'ın kabri bu beldenin mukaddema Nasari kilisesi olan mescidinde köndür..." İbn Batuta, Seyahatname (çeviren M. Şerif), c.I, s.341, İstanbul 1333.

55 BA Gayrimüslim Cemaatlere Ait defterler no 10, s.6: BAMD no 2, h.681: BAMD no 3, h. 464, 1082.